

Ave vita...

Sinkó Ervin

A varsói Gestapo börtönében egy ismeretlen fogoly ezt a mondatot írta cellája falára:

*„Dulce et decorum
est pro patria mori!”*

Kerekded betűkkel írta, de a második sor úgy hanyatlik ferdén és erőtlően lefelé, mint tán felemelt karja magának az embernek, aki — egy érelyes és függőleges felkiáltójellel — még ezt a végső biztatást akarta küldeni azoknak, akik majd az ő helyére és az ő sorsára jutnak.

Dulce et decorum est pro patria mori... A mondat túlon túl ismerős. Az első latin mondatok között volt, amiket már a gimnázium első osztályában meg kellett tanulni — s egy volt ama magasztos erkölcsi axiómák közül, amelyekkel szemben ösztönszerűen, s már első hallásra gyanakvó ellen-szenvvel viseltetem. S azt hittem, helyes ösztönnel.

A halál és a hősi halál kultuszában mindig van valami, ami deklamatórikusnak hat, mint minden nem egészen mélyen átgondolt, nem egészen őszinte nagy szó. Az élő, aki magasztalja a hősi halál édességét, megtagadja az együttérzést és a szolidaritást azokkal, akik megpróbálták az erőszakos halál keserűségét. És azonkívül csak szavakkal, mert olyan dologról beszél, amit személy szerint ő maga nem próbált meg, hiszen él.

De van a „dulce et decorum”-nak, mint erkölcsi axiómának egy további végzetes konzekvenciája is. Ha a hazáért meghalni édes és dicsőséges, ebből logikailag és — ami még fontosabb — a gyakorlatban is az következik, hogy nem kevésbé édes és dicsőséges a hazáért gyilkolni is. És természetesen rabolni és hódítani is. Mert hiszen, ha a haza a legdrágábbnak, az életnek a feláldozását is édessé és dicsőségessé teszi, akkor a haza minden ész-

* Tanulmány-részlet.

szerűsége és embersége felül álló fétis, melynek minden természetes érzelmet és erkölcsi normát gondolkodás nélkül alá lehet és alá kell rendelni.

Ez a varsói Gestapo börtönében, a cella falán ma is látható üzenet azonban nem ugyanazt jelenti, mint az az axióma, melyet az iskolában tanultunk. Egész mást jelent, noha, ami a szavakat illeti, ugyanaz. Aki erre a falra írta ezeket a szavakat, nem másokat küldött, hanem maga készült a halálba. És a börtön falára írva, ezek a szavak nem a hősi halálra, hanem az élethez való hűségre biztatnak, a hűségre, melytől még a halál se tud eltántorítani. Ami másutt hazug szólam, itt hűség és cselekedet. Hűség ismeretlen bajtársak iránt, akik majd ugyanabban a vigasztalan cellában az ismeretlen ember keze írta üzenetben, ha tán csak egy pillanatra is, legalább annyi biztatást találnak, amennyit egy meleg kézszorítás jelent. S mert megkínzott, halálba készülő anonim írta őket börtöne falára, a szó új szubsztanciát kap, a szavakon átüt, átvilágít a b e n s ő gesztus, azé az emberé, aki már a hóhérok kezében, még egyszer hátranéz, hogy az életnek küldjön üzenetet. És ennek a névtelennek a helyzetében és ebben a börtönben a haza fogalma is új jelentést kapott: nem történelmi fétis, hanem valami emberi, amit az ember-telenség ellenében ki kell harcolni, valami, ami nem „a megszentelt múlt”, nem is a szörnyű jelen, hanem a jövő, melyet meg kell teremteni.

Ez az, ami mindenekfölött jellemző azokra az írásos emberi dokumentumokra, amelyekben forradalmárok, harcos antifasiszták és általában a fasiszmus áldozatai az élőkől és az élettől búcsúzva egész lelkiállapotukat, gondolataikat, szenvedéseik, harcuk és életük végső megismeréseit igyekeztek kifejezni: bármennyire különböznek is egymástól nemzetiségükben, társadalmi eredetükben, életkorban, politikai meggyőződéseikben, egykori szokásaikban, egyéni hajlamaikban és vérmérsékletükben, ezek a halálbamenők szinte kivétel nélkül az életet üdvözlik, az életben hisznek, az életért rajonganak, az életért, amely majd akkor lesz, amikor ők már nem lesznek.

A halál és a véráldozat, egy emberfeletti, azaz embertelen hatalom szolgálatában való pusztulás kultuszával, az ész és a „közönséges” emberi érzelmeket megvető, öntelt és ittas fanatizmussal szemben a gyűjtőtáborokból és börtönökből kicsempészett levelekben, s különösen épp a legharcosabb, halálra ítélt antifasiszták leveleiben a higgadt, fontolgató és világos tárgyilagosság uralkodik. Mintha ezeknek a leveleknek írói még továbbra is, folytatólagosan annyira el volnának foglalva az élet dolgaival, hogy képzeletüket még csak foglalkoztatni is alig tudná a már közvetlen testi közepükbe került halál. Ennek a benső magatartásnak egyik legkifejezőbb dokumentuma a horvát kommunistának, Rade Končarnak a levele. Fémmunkás, aki az illegális Jugoszláv Kommunista Párt egyik vezető személyiségéeként bejárta Horvátországot, hogy a fasiszta megszálló hadseregek ellen harcot és partizán harci egységeket szervezzen. Harmincéves, amikor Szplitben, 1941 novemberében egy razzia alkalmával elfogják. A következő levelet pár hónappal később, zágrebi elvtársainak írta:

„Van itt egy zágربی, jelentést küldök nektek esetéről és helyzetéről, mert meglehetősen érdekes. Lebukásában nem kis részben hibás a hely, ahol lakott, nagyon rosszak voltak a szomszédai, egy olasz tiszt és Hohmann, akit megöltek. Nem tudja, hogy a rendőrséget ők hívták-e, vagy véletlenül jött, s meglepetésszerűen ütöttek rajta. Két hamis igazolvány volt nála. Aznap érkezett Sibenikből. Az egyik igazolványát egy jóbarátnak kellett volna megőrzésre hagynia, de a jóbarát nem fogadhatta. Amikor aztán igazoltották, átkutatták a szobáját, s kezdték őt magát is megmotozni, látta, hogy megfogják találni nála a másik hamis névre szóló igazolványt is, s hogy ennek következtében biztosan elviszik a rendőrségre. Odaadta neki a pénziárcáját, amelyben néhány fénykép és igazolvány volt, és elment a

három rendőrségi ember mellett. Azok valószínűleg azt gondolták, hogy a klozetra megy, ő azonban mindhármuk szeme láttára a kijáratához rohant, aztán le a lépcsőn, ki az utcára és menekült tovább a Vrhmanoska, Istarska utcán át a Vrazova utcába, ott megfordult és miután meggyőződött róla, hogy azok nem követték, beszaladt egy udvarba. Szerencsétlenségére meglátta egy civil, és amikor odaértek a detektívek, megmondta nekik, hogy melyik udvarban tűnt el. Amikor a detektívek bementek az udvarba, ő az udvar másik kijáratán keresztül menekült, utána löttek kétszer, de nem találták el, csak a kabátját, tovább rohant az utcán és beugrott egy kertbe. Közben azonban azok harmadszor is löttek, s a lábába találtak, úgyhogy a lába csontja a térden felül megrepedt, a földre esett és nem tudott tovább menni. Ezek után bevitték a kórházba, ugyanaznap este kihallgatták. Azt mondta, hogy igazi neve Reić Iván, Szplitben született, de még gyerekkorában a szüleivel Zágrábba költözött, s hogy most azért jött, hogy olajat szerezzen, mert azt Zágrábban nem lehet kapni, hogy az igazi igazolványára nem tudott utazási engedélyt kapni Sibenikbe a rokonai látogatására, azt mondta, hogy egy ismeretlen ember, Zágrábban, akivel a rendőrség épülete előtt találkozott, száz líráért szerzett neki hamis igazolványt és utazási engedélyt. Amde másnap a detektívek meg tudták, hogy Szplitben a Reić név ismeretlen, a lakásadónyját is kihallgatták, s az elmondta, nekik, hogy egy leány járt a lakójához és hozott neki ebédet. Este aztán eljöttek hozzá a civil kórházba, követelték, hogy mondja meg az igazi nevét, s hogy ki az a lány, aki neki ebédet hozott, miért jött Szplitbe, s miért ment Sibenikbe. Hoztak két cédulát is, az egyikén a hajójárról voltak adatok feljegyezve, a másikon adatok arról, hogy Bécs közelében hol vannak benzintartályok, s azt mondták neki, hogy ezeket a cédulákat a szobájában találták, mondja meg, kitől kapta őket. Ő megmaradt eredeti vallomása mellett, hogy a neve Reić, hogy a leány valamelyik vendéglőből való, s nem tudja, hogy hívják, és hogy a cédulák nem az övéi. Harmadnap a sebészek eltávolították a lábából a golyót. Negyednap este nyolckor karabinierik és rendőrök jöttek érte és erőszakkal elvitték a katonai kórházba. Ugyanaznap este odakötötték az ágyhoz és verni kezdték, hogy bevallja, ki az a lány, aki neki az ebédet hordta, kitől kapta a cédulákat, verték, két-három órán át verték és kihallgatták, az ütlegelésektől néhányszor elájult. Másnap reggel nyolctól délig folytatták a verést, délután gumibottal rettenetesen össze-vissza agyabugyálták, de nem sikerült vallomást kicsikarni belőle. Aztán erőszakkal sót tömtek a szájába, sikerült egy három decis pohárból a fele sót belétömnődök, így hagyták magára, azt gondolva, hogy a szomszág majd rákényszeríti, hogy megvalljon mindent, amit akarnak. Egyedül hagyták a szobában, s elmentek enni. Amíg normális állapotban volt, sikerült szabaddá tenni magát, mert miközben verték, rángatózott és a szíjak, amikkel meg volt kötözve, meglazultak, kihúzta előbb az egyik karját, aztán egészen felkelt, erre még jól emlékszik, később valami abnormalis állapot hatalamasodott el rajta, valamiféle lázálom, így megkínózva és rettenetesen szomszasan a sótól, amit beletömtek. Semmiképp se tudja, hogy történt, hogy a második emeletről kiesett az ablakon. A fejére esett, két helyen megrepedt a koponyája, s négy napig önkívületi állapotban volt. Azt hitték, meghal, hívták hozzá papot is, hogy imádkozzék, negyednap, amikor magához tért, kérdezték tőle, hogy miért akart az ablakon keresztül megszökni. Ő nem hitte el, hogy csakugyan így volt, mert semmire sem emlékezett. Aztán nem verték, öt hónapig állandóan csak őrizték, egy karabinieri és egy detektív. A zágrábi rendőrségtől, ahová elküldték a fényképét, kértek róla adatokat, onnan meg is kapták az igazi nevét és a jellemzést, hogy veszélyes kommunista és hogy a kommunista pártnak és akciónak egész Horvátországban nagy szervezője. Később Zágrábból kérték a kiadását. Amikor Szplitben elkezdték a nagy letartóztatásokat, sokaknak

megmutatták a rendőrségen a képét, némelyeket addig vertek, amíg be nem vallották, hogy bombát dobtak a zenekarra a Tartalijna utcában és hogy ő is ott volt az összejöveteleiken és részt vett a zenekar elleni merénylet előkészületeiben. Ő ezt nem ismerte be, mert ezeket az embereket sose látta s nem is volt ott az összejöveteleiken. A katonai kórházba eljött hozzá egy katonai bizottság, felolvasták neki a rendőrségi aktúkat, hogy mivel van vádolva. Helyzete igen komoly. A legsúlyosabb vád az, hogy ő szervezte a zenekar elleni merényletet. Ő bizonygatta a katonai bíróság bizottságának, hogy nem igaz, amivel vádolják, s csak a katonai bizottság jegyzőkönyvét írta alá, mert abba beleírták az ő nyilatkozatát, a rendőrségen semmit se ismert be, s nem is írt alá semmit. A zágrábi rendőrség szintén erősen terheli. Tehát, amint látjátok, helyzete igen nehéz. Segítsetek neki, ha lehetséges. Ha lehet pénzzel valamit elérni, jelentsétek ezt övének Zágrábba, hogy adjanak. Egyébként, ha az első csoporttal kerül a bíróság elé, biztos jelölt a falhoz állításra. Különben nem kishitű, s nincs is kétségbeesve, noha el van készülve a legrosszabbra, de meglehetősen bízik abban, hogy a dolgok kedvezően fognak fejlődni, tekintettel a nemzetközi harcéri helyzetre. Van egy kérése. Arra az esetre, ha falhoz állítják, közzöljétek utolsó gondolatait, amelyekkel a halálba megy, ezek pedig: üdvözlét az Öregnek (a központi vezetőségnek), J. és H. bátyónak (a jugoszláv és a horvát kommunista párt), mindazoknak, akikért életét adja, s végül üdvözlétet küld élettársának és az ő kis prolijának, örökösének, akit sajnós nem fog látni. Egészségi állapota meglehetősen, csupán attól fél, hogy a fejével lesznek komplikációk, a lába kicsit hibás marad majd, de nem nagyon. Hogy mi mindent szenvedett, azt nem lehet leírni. Különösen a fejével kapcsolatban. Ha lehet, küldjétek el ezt a levelet övének Zágrábba, hogy ők is tudomást szerezzenek esetéről. Sokszor és a legőszintebben küld elvtársi üdvözlétet

Az új tata

A levél, nyilván konspiratív elővigyázatosságból van úgy írva, mintha írója egy harmadik személy „meglehetősen érdekes esetéről”, s nem a maga sorsáról küldene tudósítást. Szembetűnő azonban, hogy a levél írójának egyénilig is mennyire megfelel épp ez a személytelen és pusztán a tényeket beszéltető közlési mód. Ez a levél klasszikus példa arra, hogy milyen mértékben megelevenítheti egy ilyen egyoldalú dialógus nemcsak azt, aki beszél, hanem azoknak a lelki arculatát is, akikhez szól. Rendkívül jellemző nemcsak a levélíróra, hanem Rade Končar elvtársaira, a zágrébi kommunistákra is, akiknek ír, hogy miről n i n c s szó a levélben, hogy mi az, amiről feleslegesnek tartja a tények személyes kommentálását, feleslegesnek tart mindent, ami csak hasonlíthat is buzdításhoz. Aki ezt a levelet írta, biztos volt abban, hogy kinek ír, úgy ítéli meg helyzetét, mint ő, s hogy az ő helyzetében ugyanazt tennék s ugyanúgy gondolkodnának, mint ő. Nincs tehát a levélben semmi, ünnepélyes hitvallás, és épp ez teszi ezt a levelet a maga tömörségében minden közvetlen szubjektív kifejezésnél kifejezőbb szubjektív emberi dokumentummá. Az írója számára magától értetődő az „a v e v i t a”, s hogy az elviselhetetlent is el kell és el tudja viselni. A pátosz nem a szavakban, hanem az emberben van, aki egyetlen szót se veszteget arra, hogy miként viszonylik minden kinhoz, amit elszenvedett, s ami minden valószínűség szerint — még vár rá. „Egyébként, ha az első csoporttal együtt kerül a bíróság elé, biztos jelölt a falhozállításra... Különben nem kishitű, s nincs is kétségbeesve, noha el van készülve a legrosszabbra, de meglehetősen bízik abban, hogy a dolgok kedvezően fognak fejlődni tekintettel a nemzetközi és a harcéri helyzetre...” A halállal szemben a változatlanul fontolgató értelem, a megfontoltság az, ami minden extatikus márnornál és rajongásnál erősebbé teszi. Megrendítő „az új tata” szava „az ő kis prolijáról, akit sajnós nem fog látni”, s hogy ugyanakkor,

bár tudja, hogy meg fogják ölni, a következő sorai elárulják, hogy hiába tudja, elképzelni mégse képes a halált. „Egészségi állapota meglehetősen... a lába kicsit hibás marad majd, de nem nagyon”. S van egy szó a levél végén, amely még ennél is megrendítőbb. „Sokszor és a legőszintébben küld elvtársi üdvözetet...” Ez a „legőszintébben” annak az embernek az ajkáról, aki életét adja azokért, akiknek ír — ez valóban felesleges. De épp ez az. Azáltal, hogy teljesen illogikusan éppen őszinteségével kapcsolatban engedi meg magának a felső fok használatát, a szemérmes emberi melegség olyan intenzitással sugárzik belőle felénk, hogy a kemény harcosnak ezt a búcsúlevelét a gyengéd emberség egyik legszebb történelmi dokumentumává teszi.

A fanatizmus mindig vak és vad. De különösen elvakult és vad akkor, ha aszkézissel párosul. Aki rögeszméje szolgálatában megölt magában minden öröme való képességet, az hozzáférhetetlen lesz minden emberi fájdalom számára is.

Ave vita... Ez az ave vita nem a vallási, nem is a politikai fanatizmusnak, hanem egy élet tudatos erkölcsi pátoszának a szava. Szava annak az emberségnek, mely lehet életet betöltő szenvedély. Nem elvakult, hanem épp világosság nélkül élni nem tudó embernek a szenvedélye.

„Huszonhat éves vagyok és szeretem az életet. Élveztem minden rezzenését, legcsekélyebb pillanatát is. Szeretem az embereket, szeretem a gyerekeket, szeretem a természetet, a mi karsztunkat, hegyeinket és tengerünket. És épp azért, mert szeretem mindazt, ami körülvesz, minden sajnálkozás nélkül adom oda életemet a Pártért, a jövőért...” — írja elvtársaihoz intézett búcsúlevelében a trieszti szlovén Pino Tomažič. 1941 december 11-én — amikor ezt írja — már tizennyolc hónapja volt börtönben, és a fasiszta bíróság már kihirdette az ítéletet, mely golyó általi halálra szőtt.

A Párt! Ez nem valami rajta kívülálló, mágikus hatalom, hanem saját, személyes, legintimebb életakarátának a testté vált emanációja. Mert ugyanakkor a hónapnak tizenötödik napján, reggel öt órakor, közvetlenül kivégzése előtt szinte ugyanazokkal a szavakkal búcsúzik attól a leánytól, akit szeret, mint elvtársaitól:

„Szép volt az élet, élveztem minden pillanatát, a nap minden sugarát, a legkisebb esőcsoppet is...”

Szerette az életet. De olyan erősen, hogy szereti még akkor is, amikor már tudja, hogy az utolsó pillanatokat éli, kivégzése előtt hajnalban írja e sorokat a börtönből:

„Ha az idő szép lesz, örülni fogok, és még egyszer üdvözlöm majd a természetet és a világot. Semmi se lesz nehéz, egy pillanat alatt túl leszek rajta...”

Nem, nincs az a fanatizmus, mely az ave vitára képes. A fanatizmus mindig vak és még az eksztázisban is vadul türelmetlen. Nem képes mosolyogni. Pino Tomažič azonban mosolyog, mikor ebben az utolsó levelében megemlékezik a papról, aki azt hitte, hogy megtérítheti és vigasztalhatja a halálraítéltet.

„Az ímént itt járt nálam a pap. Nyugodtan beszélgettünk, megmondtam neki, hogy az én ulam meg van határozva és én nem változtatok rajta. Úgy váltunk el mint jó barátok, mert foglalkozása ellenére is derék legény.”

Pino Tomažič, a huszonhat éves trieszti szlovén kommunista derűs és tudatos harcos, szenzibilis minden emberi iránt. A természetben, az életben, a harcban, de az emberi értelem nagyságában, a gondolatban rejlő pozízió iránt is.